

Udział Polaków w badaniach Spitsbergenu

W roku bieżącym mija 45 lat od czasu zorganizowania pierwszej polskiej wyprawy naukowej na Spitsbergen. Przez cały ten okres obserwujemy nieprzerwane niemal (z wyjątkiem lat wojny i pierwszych powojennych) zainteresowanie Polski tą arktyczną wyspą. Oprócz ekspedycji naukowych wyruszają i alpinistyczne, obok tych, organizowanych centralnie jest wiele tzw. środowiskowych. Trudno jest objąć je wszystkie w kronikarskim zapisie, bowiem wiadomości o nich są niezwykle rozproszone i niekompletne. Dlatego też w niniejszym opracowaniu z konieczności zatrzymam się przede wszystkim na omówieniu najważniejszych, można powiedzieć — narodowych, polskich wypraw naukowych na Spitsbergen.

Daje się tu zauważyć cztery, dość jasno zarysowane okresy, dla których jako cenzurę przyjąłem następujące lata: 1934 — 38, 1956 — 62, 1970 — 75 i od 1978 roku.

I. 1934—1938

Bodźcem do rozpoczęcia przez Polskę badań na Spitsbergenie było niewątpliwie ogłoszenie II Międzynarodowego Roku Polarnego (1932/33). W okresie międzywojennym zorganizowano trzy wyprawy, których kierownikiem był inż. Stefan Bernadzikiewicz.

Oto ich krótka charakterystyka:

1. 1934r. — 7 uczestników ekspedycji zorganizowanej przez Klub Wysokogórski Tatrzański przy współudziale Wojskowego Instytutu Geograficznego i Katedry Geologii Uniwersytetu Warszawskiego pracowało przez dwa miesiące lata polarnego na prawie nieznanym wówczas obszarze Ziemi Torella (pomiędzy fiordami van Keulen i Hornsund). Największymi jej osiągnięciami było wykonanie dokładnych map: topograficznej i geologicznej niezbadanego dotychczas terenu, a także naniesienie na nie wielu polskich nazw zatwierdzonych następnie przez Norweski Instytut Polarne, stosowanych i używanych do dziś.

2. 1936 r. — 3 członków Klubu Wysokogórskiego Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego dokonało wyczynu bez procedensu — w ciągu półtora miesiąca (w okresie letnim) przeszli wzdłuż cały Spitsbergen (Zachodni), od Sörkapplandu do Verlegenuken (ponad 850 km marszu). Przedsięwzięcie to miało raczej charakter sportowy choć zawierało wiele akcentów odkrywczych (wędowno bowiem przez tereny częściowo nieznanne), zebrano przy okazji wiele próbek geologicznych i zbiorów botanicznych.

3. 1938 r. — 4-osobowa wyprawa zorganizowana przez Polskie Koło Polarne pracowała w północno-zachodniej części Spitsbergenu, na ziemi Oscara II. Ekspedycja ta określana jest jako glaciologiczna, bowiem głównym jej zagadnieniem badawczym była fizyka lodów i związana z tym geomorfologia (opracowanie dotyczące obszaru pomiędzy Kongsfjordem i Eidenbukta).

II. 1956 — 1962

Aktywność Polski na Spitsbergenie w tym okresie związana była z ogłoszeniem Międzynarodowego Roku Geofizycznego (1957/58) i Międzynarodowej Współpracy Geofizycznej. Wyprawy organizowała Komisja MRG przy Prezydium Polskiej Akademii Nauk, a uczes-

tniczyło w nich ogółem 130 osób reprezentujących 23 dyscypliny badawcze głównie z zakresu nauk o Ziemi.

Pierwsza ekspedycja z tego cyklu była niewielka, 5-osobowa, pod kierownictwem doc. dr. Stanisława Siedleckiego. Jej główną ideą było dokonanie rekonesansu celem wyboru miejsca dla budowy stacji-bazy przyszłych polskich wypraw, a więc zadania tego przedsięwzięcia miały charakter, przede wszystkim organizacyjno-techniczny. Cele ściśle naukowe znalazły się na dalszym planie i służyły uzasadnieniu lokalizacji przyszłej polskiej placówki badawczej na Spitsbergenie.

Następnego lata, tj. w czerwcu 1957 roku na Spitsbergen udała się kilkudziesięcioosobowa ekspedycja (naukowcy plus personel pomocniczy) pod kierownictwem doc. dr. Stanisława Siedleckiego. Od strony organizacyjnej jej głównym zadaniem było zbudowanie stacji naukowej, którą, korzystając z wyników poprzedniego rekonesansu, postanowiono założyć w Zatoce Białego Niedźwiedzia (Isbjönhamna) nad fiordem Hornsund.

Wyprawa 1957—58 była pierwszą polską ekspedycją zimującą na Spitsbergenie, co niejako narzucało jej kierunki badań. Oprócz studiów glaciologicznych (szczególnie nad zjawiskami peryglacjalnymi) i prowadzenia stałych obserwacji meteorologicznych oraz dokonania pomiarów geodezyjno-astronomicznych i geomagnetycznych (powtórzonych w tych samych punktach, w których wykonała je ostatnio ekspedycja szwedzko-rosyjska w latach 1899—1901) zanotowano również wiele ciekawych wyników z zakresu obserwacji jonosfery, zórz polarnych, zawartości dwutlenku węgla w powietrzu i radioaktywności atmosfery. Dziesięcioosobowy zespół zimujący pracował na Spitsbergenie przez 15 miesięcy; w tym czasie działały też dwie (po około 30 osób) grupy w miesiącach letnich — w 1957 i 1958 roku.

W cyklu badawczym lat 50-tych zorganizowano jeszcze dwie duże ekspedycje (lata polarne 1959 r. i 1960 r.) oraz — na zakończenie serii — małą, uzupełniającą wyprawę w 1962 roku. Kierował nimi doc. dr Stanisław Siedlecki, a rejonem działalności był obszar pomiędzy fiordem Van Keulena a południowym przylądkiem Sörkappland.

Bardzo bogaty zebrano plon cyklu badawczego, dla którego hasłem wywoławczym był Międzynarodowy Rok Geofizyczny. Rejon Hornsundu stał się jednym z najlepiej opracowanych wszechstronnie obszarów na Spitsbergenie, wykonano m. in. monografię lodowca Warenskjölda. Ukazało się ponad 400 publikacji, w tym synteza, obejmująca wykaz i omówienie prac naukowych prowadzonych przez Polaków na Spitsbergenie w latach 1956—1962, przygotowana pod redakcją prof. dra Krzysztofa Birkenmajera.

III. 1970 — 1975

1969 roku utworzona została Grupa Robocza „Spitsbergen” działająca pod przewodnictwem prof. dra Krzysztofa Birkenmajera w ramach Komisji Wypraw Geofizycznych PAN, której zadaniem było przygotowanie kolejnego cyklu badań.

Zaplanowano 5 wypraw działających na Spitsbergenie w okresie lata polarnego, których organizację powierzono Instytutowi Geograficznemu Uniwersytetu Wrocławskiego.

Kierownikiem tych (stosunkowo niewielkich; 12—16 osób) ekspedycji odbywających się co roku w latach 1970—74 był dr Stanisław Baranowski (z wyjątkiem wyprawy z 1972 r., którą kierował doc. dr hab. Jan Szupryczyński z Instytutu Geografii PAN w Toruniu).

Pracowały one głównie w rejonach położonych na północ od Hornsundu, tj. na Ziemi Torella i Ziemi Wedels-Jarlsberga. W mniejszym stopniu spenetrowano obszar Sörkapplandu. Największy nacisk położony został na badania glaciologiczne (w 1971 roku powstała na czole lodowca Warenskjölda stacja glaciologiczna), ale rozszerzono również znacznie, w porównaniu do poprzedniego cyklu, zakres prac z zakresu geofizyki (głównie rejestracja mikrowstrząsów)

i biologii oraz oceanografii. Ostatnie dwie dziedziny zostały bardzo wyraźnie wyodrębnione w latach 1970—1972, kiedy to utworzono oddzielne, choć realizujące całościowy program wyprawy. grupy 4-osobowe (kolejni ich kierowcy to: prof. dr Stanisław Szymborski, mgr inż. Jerzy Olszewski i inż. Seweryn Maciej Zalewski).

W 1974 roku w skład ekspedycji zorganizowanej przez Uniwersytet Wrocławski weszła wyprawa przygotowana przez Zakład Paleozoologii PAN. Zebrano wówczas, wokół fiordu Hornsund, liczne okazy dawnej flory i fauny, m. in. szczątki glonów sprzed 500 mln lat. Warto dodać, iż podobne wyprawy organizowane są co roku i działają głównie w środkowej części Spitsbergenu, w rejonie Bellsundu, a ich badania skał osadowych ze skamieniałymi szczątkami dawnej flory i fauny przyczyniają się do dokładniejszego poznania historii geologicznej i klimatologicznej przemian Spitsbergenu.

Na zakończenie cyklu wyprawowego 1-szej połowy lat 70-tych odbyła się 17-osobowa wyprawa zorganizowana przez Instytut Geofizyki PAN, działająca w Hornsundzie (szczególnie badania na lodowcu Hansa) a kierowana przez mgr Ryszarda Czajkowskiego.

IV. Od 1978 roku

Uchwalony w listopadzie 1977 roku przez Prezydium Rządu program międzyresortowy koordynowany przez Instytut Ekologii PAN pt. „Kompleksowe badania Arktyki i Antarktyki jako podstawa rozpoznania i ochrony ich środowiska naturalnego” stał się podstawą do opracowania aieloletniego planu polarnych badań naukowych. Przewidywał on m.in. rozbudowę i modernizację stacji w Hornsundzie, tak, aby można było prowadzić w niej badania w cyklu całorocznym.

Postulat ten został spełniony już w roku następnym. W czerwcu 1978 r. wyruszyła, pod kierownictwem prof. dra Jana Szupryczyńskiego największa (40-osobowa, w tym grupa techniczna) z dotychczasowych polskich wypraw na Spitsbergen zorganizowana przez Instytut Geofizyki PAN. Prócz niezbędnych tzw. inwestycji socjalnych znaczne rozbudowano zaplecze naukowe (powstały m. in. nowe, stałe obserwatoria: magnetyczne, sejsmologiczne i meteorologiczne). 10 naukowców pracowało tu około 14 miesięcy — było to drugie polskie zimowanie na Spitsbergenie.

Obecnie na stacji nastąpiła kolejna zmiana załogi. Podczas arktycznego lata 1979 roku pracowała tu wyprawa kierowana przez doc. dra Mariana Puliń — wprowadziła m.in. nowy kierunek badań dotyczący ochrony środowiska naturalnego. Na zimę pozostała 10-osobowa grupa.

W przygotowaniu jest następna wyprawa.

Niewątpliwie zakres polskich badań polarnych ulegnie rozszerzeniu, gdy do eksploatacji wejdzie specjalny statek powstający na zamówienie Polskiej Akademii Nauk, a przystosowany do prac naukowych w rejonach arktycznych i antarktycznych.

V. Inne wyprawy naukowe

Oprócz tych wyżej wymienionych dużych, narodowych ekspedycji naukowych na Spitsbergen odbyło się kilkadziesiąt mniejszych. I trudno byłoby je tu wszystkie omówić: w skrócie więc o najważniejszych:

— w latach 1976 i 1978 polscy naukowcy z Instytutu Geofizyki PAN i Przedsiębiorstwa Geofizyki Morskiej i Lądowej z Torunia wzięli udział (na statku badawczym „Kopernik”) w międzynarodowym (uniwersytety: w Saint Louis — USA, Bergen — Norwegia i Instytut Geofizyki w Hamburgu — RFN) programie badań geodynamicznych Spitsbergenu. Wykonano

serię głębokich (do 40 km) sondaży sejsmicznych skorupy ziemskiej w środkowej części wyspy i przyległych mórz.

— od 1975 roku organizowane są samodzielne wyprawy środowiska toruńskiego do własnej bazy — Stacji Naukowej Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, założonej w zachodniej części Spitsbergenu, na nizinie Kaffiöyra nad cieśniną Forlandsundet. Uczestniczą w nich licznie studenci zbierający materiały do prac magisterskich. Przygotowuje się opracowanie monograficzne obszaru badań.

— po raz trzeci z rzędu zorganizował w bieżącym roku własną wyprawę Instytut Geografii Uniwersytetu Śląskiego. Ich baza znajduje się w Zatoce Gęsi (Gåshamna) po drugiej stronie Hornsundu, a głównym rejonem zainteresowań jest Przylądek Południowy (Sörkappland).

— niemal w każdej wyprawie lat 70-tych brali udział naukowcy i studenci Wyższych Szkół Morskich z Gdyni i Szczecina (których statki: „Jan Turlejski”, „Kapitan Ledóchowski” i „Lużyca” przewoziły członków ekspedycji na Spitsbergen) oraz z Instytutu Oceanografii Uniwersytetu Gdańskiego.

Ogółem można powiedzieć, iż Polska należy do najbardziej aktywnych państw prowadzących badania naukowe na Spitsbergenie.

Hanna Krzyżaniak